

УДК 8.03

Щ 61

Марія ЩЕРБАК

**ФРАЗЕОЛОГІЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА ЯК ОБ'ЄКТ
ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ І ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ
(НА МАТЕРІАЛІ РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ)**

У статті розглянуто фразеологію В. Стефаника у перекладознавчому аспекті. Підкреслюється, що її не можна розглядати шляхом механічного роздроблення, поза художнім рівнем авторського мовлення. До оцінювання ефективності того чи іншого способу перекладу фразеологічних одиниць оригіналу треба підходити, маючи на увазі не лише аспекти літературознавчі та мовознавчі, а й культурологічні. При перекладі оптимальним є метод визначення бінарних опозицій, які ґрунтуються на предметно-логічному значенні усталеної одиниці, образності, функціонально-емотивній конотації з обов'язковими "поправками" на індивідуально-авторські модифікації і трансформації.

Ключові слова: фразеологія, Василь Стефаник, переклад, адекватність.

Фразеологізація – один із видів реалізації образності, яка в системі засобів художнього відображення і – ширше – в системі поетики творчості письменника займає важливу позицію. Фразеологізми здебільшого створені на словесних образах і є кінцевим результатом розвитку образного мислення. До проблеми діалектики словесного образу й смислової структури фразеологічної одиниці зверталися О.Потебня, Ш.Баллі, І.Гальперін, В.Коптилов, А.Федоров. Це питання ґрунтовно висвітлено у монографії Р.Зорівчак "Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія"[4].

Відтворення фразеологічних засобів оригіналу – одна із найскладніших проблем художнього перекладу через їхню образність

та експресію, багатозначність і часто алогічність. М.Рильський писав: “Треба застерегти, що при перекладі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт” [5,133]. Адже фразеологізми – це один із мікроелементів художньо-естетичного цілого, різноманітна сукупність яких створює складну систему – індивідуальний авторський стиль. У перекладі фразеологізм може бути не рівновартісний відповідній одиниці оригіналу в художньому аспекті, хоча з мовного погляду він буде відтворений правильно.

Фразеологія В. Стефаніка не досліджувалася у перекладознавчому аспекті, немає також і системних праць, присвячених усталеним одиницям покутського письменника в аспекті лінгвістичному і лінгвостилістичному. Цієї проблеми лише частково торкнулася молода дослідниця з Одеси Т. Свтушина [3]. Цілісну рецепцію російськомовної стефанікани здійснено автором у кількох публікаціях [див. 12].

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити образно-стилістичний потенціал фраземіки В. Стефаніка, яка особливо наочно виявляє внутрішню форму мови, багатство мовних зображальних ресурсів, відбиває склад національного мислення, самобутність народної культури, і з’ясувати основні моменти її перекладацького та перекладознавчого осмислення.

Визначаючи семантико-стилістичну і функціональну особливість фразеологічних одиниць у художньому мовленні Стефаніка, можна назвати дві головні риси. Це – народнорозмовна форма та психологічна вмотивованість. Форма фразеологізмів, природньо, зумовлена експресивно-характеристичною покутською говіркою, яка становить головне в їхньому живе мовленнєве тло його новел. Головне в їхньому стилістичному ладі – розмовна тональність, що ілюструє простоту і безпосередність сприйняття життя. До складу більшості фразеологізмів входять діалектні елементи – лексичні, фонетичні, граматичні. Ці органічні складові мовних партій селян часто стають для перекладачів справжнім “камнем спотикання”. Справа тут не в нерозумінні семантики чи то окремих компонентів, чи власне фразеологізмів. Ці усталені одиниці нерідко витворюють особливу емоційну тональність фрагментів новели, виступають яскравими мовленнєвими ідентифікаторами психологічного малюнка, ледь уловимих коливань настрою.

Іншою не менш важливою рисою фразеологізмів В. Стефаніка є їхня психологічна вмотивованість та зумовленість. Глибокий, тонкий і складний психологізм у зображенні людей і внутрішніх конфліктів та загальна тенденція до граничного лаконізму в художньому вираженні змісту зумовили вибір таких фразеологізмів, які й експресивно підсилюють напруженість ситуації, і служать засобом творення її психологічного тла. Знаменитий принцип “конденсації і концентрації думки” визначив структурну особливість цих одиниць: усі вони лаконічні (переважають здебільшого бінарні словосполучення), за вживанням мікроконтекстні (тобто текстова реалізація небагатослівна). Без урахування цих особливостей Стефанікової ідіоматики домогтися художньо рівновартісного їх перестворення з адекватним естетичним і психологічним враженням майже неможливо. (Додамо, що фразеологізми у текстах повторюються рідко, їх розмаїтість зумовлена не лише блискучим знанням народної фразеології, але й майстерними авторськими трансформаціями).

Фразеологізми у повелах Стефаніка та особливості їх відтворення у російських перекладах розглядаємо не в плані традиційних систематизацій, запропонованих Ш. Баллі, В. Виноградовим, Б. Ларінім, М. Шанським, хоча й використовуємо як робочі терміни “ідіоми”, “фразеологічні єдності”, “фразеологічні сполучення”, “фразеологічні вирази”, а в плані семантико-стилістичного і семантико-функціонального використання та місця у системі складного естетично-художнього цілого.

У декількох новелах вжито експресивну фразу “шляк трафив” із яскравим емоційним колоритом, зумовленим контекстом. Виходячи з критеріїв нерозкладності та злютованості (злитості) компонентів, бачимо тут фразеологічне зрощення, чи ідіому. А. Федоров застерігав, що не варто наголошувати на перекладності цих одиниць у буквальному смислі. Адже буквальний смисл, тобто пряме, номінативне значення компонентів ідіоми вже не сприймається навіть носіями мови оригіналу внаслідок втрати мотивування чи затемнення внутрішньої форми реалії, що входить до складу цього фразеологізму [6, 161–162]. Ідіома-прокляття “шляк трафив”(-ть) найчастіше вживається у граматичних варіантах: “бодай (най, нехай) вас (його, тебе, їх) шляк трафить” і означає “хай поб’є лиха година” (шляк – букв.: “удар, апоплексія”).

Якщо запитати пересічного галичанина, у мовленні якого частенько “проскакує” згаданий вислів, що ж це означає, тобто попросити його розкрити денотативне значення ідіоми, то він навряд чи зуміє відповісти на це запитання, але яскраво проілюструє з десятків мовленнєвих ситуацій, де можна його використати (як із негативним, так і з нейтральним або навіть позитивним зарядом). В. Стефанік майстерно трансформував семантичний план ідіоми (причому без суттєвих формально-структурних перетворень) та актуалізував приховані смислові можливості цієї одиниці:

Іван (новела “В корчмі”) на скарги Проця, що того б’є жінка, емоційно зауважує:

“– Ого, вже *най того вола шляк трафит*, що го корова б’є” [7, 20].

Яскравий стилістичний малюнок фрази і контекст визначають рівень емоційного заряду ідіоми. Г. Шипов *буквально* сприйняв і відповідно скалькував лексичне значення окремо взятих компонентів:

“– Ого, да *расшиби паралич того быка*, которого корова бодает” [8, 32].

Фразеологічна покомпонентна калька не лише завдала емоційно-експресивного “удару” фразі, позбавила її стилістичної однорідності, але й викривила семантичне поле. Ідіомам однієї мови можуть і найчастіше повинні відповідати такі ідіоми, які є їх адекватними смисловими і стилістичними відповідниками, абсолютно не збігаючись із ними лексичним змістом окремих компонентів.

Дуже добрий переклад у Ляшка:

“Ого, *пускай вола серп по бокам гладит, если его корова бьет*” [10, 19].

Варіант Россельса менш вдалий, у його перекладі, на жаль, зникла власне домінантна – емоційність – як ідіоми, так і всієї фрази.

“Пропадай тот вол, которого корова бьет” [11, 9].

Майстер, герой однойменної новели, причиною всіх своїх лих і життєвих невдач вважає гуцула, що “му розум зав’езав”.

“Та то гуцульська віра, *бодай го шляк трафив*” [7, 32].

У цьому контексті ідіома сприймається як узагальнене емоційне звернення до невизначеного адресата (граматично-займенникова форма *го* не узгоджується зі словосполученням “гуцульська віра”). Спектр асоціацій і конотацій, які породжуються цією яскравою ідіомою-

експресію, вельми широкий. В.Дуткевич, як у попередньому випадку Г.Шипов, відтворив її буквально.

“Да это гуцул поганый, *чтоб его паралич разбил*” [8, 35].

Такий переклад, як це образно узагальнює В.Коптилов, “зменшує кількість точок зіткнення стилю перекладу зі стилем оригіналу”. В.Россельс відтворив не буквальный лексичний шар ідіоми, а емоційно-експресивну конотацію, зберігши при цьому розмовно-просторічну форму.

“Так ведь то ж гуцул, *разрази его гром*” [11, 18].

Залежно від контексту, тобто від певної мовленнєвої психологічної ситуації, адекватність ідіоми визначається не її безпосередньою семантикою (першим змістовим шаром), а насамперед образними експресивними конотаціями. Г.Шипов і В.Дуткевич так і не змогли подолати “гіпнозу слова”, окремого компонента фразеологічної одиниці, і тому їхні варіанти справляють не зовсім те, а радше – зовсім не те естетичне враження. Оскільки ідіоми є яскравою національною ознакою мови, вони й у перекладі мають виглядати як народні, щоб їх органічно, як щось своє і близьке, міг сприйняти читач.

Тут цілком справджується знамените і, здавалось би, парадоксальне застереження Ш.Баллі: “Власне факт злютованості елементів фразеологізму доводить, що той, хто говорить, не думає над окремими словами, і часто, сам того не підозрюючи, говорить нісенітницю чи такі речі, які б нізащо не сказав, коли б розумів, що це означає [...]”. При вивченні фразеології схильність до аналізу так само шкідлива, як при вивченні окремих слів: занадто глибоке лінгвістичне знання заважає проникненню в дух мови” [1, 101]. Тут художню рівновагу забезпечує тонке мовне відчуття, інтуїтивне передбачення і добре розвинений естетичний смак.

На думку С.Влахова і С.Флоріна [2], при перекладі ідіом допустиме використання нефразеологічних зворотів, але лише у тому випадку, коли у мові перекладу не можна віднайти фразеологічного еквівалента або часткового еквівалента. Однак такий переклад, навіть враховуючи компенсаційні можливості контексту, мало коли буває повноцінним, адже тут завжди є втрати (образність, семантична витонченість, конотації, тональність).

Абсолютна більшість фразеологізмів у Стефаніка психологічно

вмотивована, тому перекладачам варто передбачити не лише те, як впишеться їхній варіант у контекст на рівні форми вислову і його семантичних конотацій, але й чи буде відповідати він психологічній мотивації новели. Інколи видається, що перекладачі нібито досягли бажаної адекватності, а от рівновартісного оригіналові художньо-естетичного враження фразеологізм у цільовому тексті не справляє. Особливо це стосується тих усталених словесних форм, які позначені яскравою авторською індивідуальністю, своєрідним переосмисленням, зміщенням експресивних акцентів. Федір (“Палій”) через зятя, котрого батько взяв до хати, змушений піти з рідного села. Велике горе і велика несправедливість, що випали на долю хлопця, немов виривають із його душі страшний докір вже покійному батькові:

“*Бодай же вас, тату, земля не прожерла*” [7, 126].

Фразеологізм “бодай вас земля не прожерла” зазнав також певної авторської трансформації. У народному мовленні він частіше побутує у формах “щоб земля не прийняла” або “щоб земля викинула”. Експресивна актуалізація одного з компонентів (заміна нейтральних “не прийняла” та “викинула” експресивним “прожерла”) не лише емоційно збагатила фразу, але й надала їй іншої психологічної тональності – драматичного, майже трагедійного напруження. А.Деев і В.Россельс дали повні еквіваленти народнорозмовної форми фразеологізму.

“– *Пусть вас, отец, земля не примет*” [10, 104];

“– *Чтоб вас земля не приняла – клял он отца*” [11, 71];

“– *Bodaj-ze was, tatusiu, ziemia nie pozarla!*” [13, 33].

Побажання-прокляття “щоб тебе (вас, його) земля не прийняла”, як правило, адресується живій людині, а у новелі йдеться про небіжчика. Тому така перекладацька інтерпретація певним чином не відповідає внутрішній (світосприймальній) узгодженості компонентів репліки героя. В оригіналі також немає слів, де б говорилося, що Федір проклинає батька. В.Россельс, додавши від себе “клял он отца”, привніс непотрібний смисловий штрих.

Ось ще один цікавий приклад. Іван Дідух розповідає односельцям про те, що він пережив, перш ніж прийняти рішення їхати до Канади:

“– Потім на мене такий туск напав, що-м *чиколонки гриз і чупер на собі микав, качьив-ём си по соломі, як худобина*” [7, 68].

Особливість цього виразу в тому, що його основні компоненти – це

фразеологізми, за формою народнорозмовні, до складу кожного з них входить діалектизм (“туск”, “чиколонки”, “чупер”). Їх можна сприймати у прямому значенні, як вільні словосполучення, і водночас як неподільні фразеологічні. Психологічне навантаження фрази виникає саме за рахунок контекстуальної дефразеологізації згаданих усталених словосполучень. Діалектизми “чиколонки” (кістки на руках) та “чупер” (чуприна, волосся) надають зображуваному більшій конкретності і правдоподібності. У перекладах бачимо прорахування і стилістичного, й емоційно-експресивного характеру. Діалектизми замінені нейтральними літературними формами, самі ж усталені одиниці стилістично й експресивно препаровані: “руки кусал” (Г.Шипов), “волосы рвал” (Шипов, Десв, Россельс). Більш вдалим є лише варіант “колени грыз” (Десв, Россельс), що не позбавлений певного експресивного акценту.

Припустимо, що втрати, яких зазнали фраземи у перекладі, об’єктивні, зумовлені специфікою цих одиниць. Але ж перекладачі могли частково надолужити втрачене за рахунок увиразнення іншого місця фрази. Однак весь заключний акорд досліджуваного уривку вони відтворили механічно: “*катался по соломе, как скотина*” (Десв), “*катался по соломе, как животное*” (Шипов), “*катался по соломе, как бугай*” (Россельс). Перекладачі тут пішли за словником і тим самим значно віддалилися від оригіналу. В українській мові іменник “худобина”, на протизагу російському “скотина”, не має яскраво вираженої лайливої конотації. Інгерентна оцінність лексеми “скотина”, “животное”, незалежно від волі перекладача, актуалізує негативні семи. Невдалою є у В.Россельса і родо-видова заміна – “бугай”, що теж сприймається з негативним емотивним зарядом. Отже, перекладачі не лише не використали шансу контекстуальної компенсації, але і внесли зайві та недоречні смислові нюанси. Для того, щоб дефразеологізувати, як в оригіналі, усталені словосполучення, достатньо було додати слово, яке б виражало значення ймовірності дії, наприклад, “прямо” чи – краще навіть – діалектне “впрямь”. Воно б частково компенсувало і логіко-семантичні, і стилістичні особливості оригіналу: “А потом такая тоска меня взяла, что я и впрямь колени (руки) грыз и волосы рвал на себе”. Завдяки майстерності Стефаніка оригінальний фразеологічний ланцюг тут одночасно конкретний і образний, живий, несподіваний і узвичасний.

Тому потрібно відтворювати не якийсь один семантико-стилістичний аспект, а показати динаміку взаємозв'язків елементів, зумовлену психологічною ситуацією новели.

Загальна тональність новели "Побожна" дещо знижена. Життєва ситуація, про яку йдеться у творі, образи персонажів, конфлікти, мовні партії, де переважає діалектно-просторічна лексика, неправильний синтаксис, – у всьому цьому вгадується авторська іронія, а часом навіть і сарказм. Фразеологізми органічно вписуються в емоційно знижену тональність твору. Найголовніше тут – зберегти стилістичну та ситуативну однорідність усталених одиниць та їх іронійно-сатиричне забарвлення. Та не у всіх випадках перекладачам удалося досягти функціонально-стилістичної адекватності. Розглянемо це на прикладах:

"Їв, аж очі вилазили" [7, 33]. – "Ел так, что глаза на лоб лезли" [10, 23]; [9, 30]; "Ел так, что за ушами трещало" [11, 19].

"Коби то свиня мала роги" [7, 33], – "Кабы свинья да рога имела" [9, 23]; "Эх, не дал бог свинье рог..." [9, 35]; "Кабы свинье да рога" [11, 19].

"Та ще у церькові гаптах стій" [7, 33] – "...на вытяжку стой" [10, 23]; "...стой и тянись" [9, 36]; "...во фронт стой" [11, 19].

"Я тобі писочок трохи припру" [7, 35]. – "Я тебе немного задору поубавлю" [9, 25]; "Я тебе язычок-то малость укорочу" [9, 36]; "Я уж тебя укорочу малость, собью спесь" [11, 20].

Своярідний стилістичний характер новели загалом та її ідіоматичний рівень ставлять перед перекладачами ряд складних проблем. Емоційно-експресивна забарвленість фрази розмовно-просторічного стилю найважче піддається оцінюванню. Ступінь експресії фразеологічних одиниць цього стилю, які, як правило, збігаються в обох мовах за своїм логіко-предметним значенням, часто виявляється нетотожною. Різна і валентність досліджуваних одиниць як у мікро-, так і макроконтекстах. Знайти і витримати загальну тональність у межах розмовно-просторічної лексики і фразеології російської мови, також далеко не однорідної, вибрати із синонімічних рядів слова і фразеологізми, виправдані психологічно і ситуативно, – завдання, яке вимагає від перекладачів, окрім сумлінного і вдумливого ставлення до першотвору, ще й художнього смаку і обдарування.

Текстуальне зіставлення фразеології Стефаніка з її

російськомовними варіантами засвідчує, що у більшості випадків перекладачам так і не вдалося подолати особливий “внутрішній опір” цього надзвичайно цікавого різновиду образного мислення. Перекладачі традиційно намагалися вивести фраземну семантику із суми лексичних складників, залишаючи поза увагою потужне смислове поле й “асоціативне випромінювання” фразеологічних одиниць. Багато втратили у порівнянні з оригіналом авторизовані фразеологізми, які в перекладах переважно були представлені загальнономовними еквівалентами. За межею перекладацької уваги (чи досяжності?) часто залишалися інгерентні й адгерентні виражальні якості усталених одиниць. Лише окремі перекладацькі рішення (переважно це інтерпретації В.Россельса) можна оцінити позитивно щодо збереження зовнішньої довершеності й живої афористичності.

У словесній тканині художнього твору фразеологізми завжди сприймаються як органічні, невід’ємні елементи тексту, стилетворчі одиниці. Саме тому ретельний добір лексико-фразеологічних одиниць у перекладі дуже важливий для адекватної передачі ідіостилю видатного новеліста.

1. Балли Ш. Французская стилистика (Пер. К.А. Долинина). – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. 2-е изд., испр. и доп. / Под ред. В. Россельса. – М.: Высшая шк., 1968. – 416 с.
3. Євтушина Т. Фразеологізми як мовні одиниці вторинної номінації (на прикладі прози В. Стефаніка) // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич: НВЦ “Камінь”, 2002. – Випуск десятий. – С. 239 – 250.
4. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою). – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті “Вища школа”, 1983. – 176 с.
5. Рильський М. Мистецтво перекладу: Статті, виступи, нотатки / Упоряд. і комент. Г. Колесника. – К.: Рад. письменник, 1975. – 344 с.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: Лингвист. пробл. – 4-е изд., доп. и перераб. – М.: Высш. шк., 1983. – 304 с.
7. Стефанік В.С. Повне зібрання творів: У 3т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1949 – 1954. – Т. 1 – 3.
8. Стефанік В. Избранные произведения / Предисл. С. Крижановского. Пер. Г. Шипов, А. Деев. – М.: Гослитиздат, 1950. – 224 с.
9. Стефанік В. Избранные произведения / Предисл. С. Крижановского. Пер. Н. Ляшко, Г. Шипов, А. Деев. – К.: Гослитиздат УССР, 1951. – 208 с.

10. Стефаник В. Избранное. Пер. Г.Шипова, Н.Ляшко, В.Дуткевича, А.Деева / Предисл. С.Крыжановского. Сост. и коммент. В.Лесина. – М.: Худ.лит., 1971. – 223 с.
11. Стефаник В. Новеллы / Изд. подгот. Вл. Россельс. – М.: Наука, 1983. – 228 с.
12. Щербак М. Василь Стефаник у російських перекладах: здобутки, втрати, перспективи (спроба синтезу) // “Покутська трійця” й літературний процес в Україні кінця XIX – початку XX ст. – Дрогобич: Вимір, 2001. – С. 311 – 322.
13. Stefanyk W. Klonowe liście. Z ukraińskiego przełożył Michał Moczulski. – Lwów, Księgarnia Polska, 1904. – 176 s.

Мария Щербак. Фразеология Василя Стефанника как объект переводческой и переводоведческой (на материале русских переводов). В статье рассматривается фразеология В.Стефанника в переводоведческом аспекте. Подчеркивается, что ее нельзя рассматривать путем механического раздробления, вне художественного уровня авторского мышления. К оцениванию эффективности того или иного способа перевода фразеологических единиц оригинала следует подходить с учетом аспектов не только литературоведческих и языковедческих, но и культурологических. При переводе оптимальным является метод определения бинарных оппозиций, которые основываются на предметно-логическом значении, образности, функционально-эмотивной коннотации с обязательным учетом индивидуально-авторских модификаций и трансформаций.

Ключевые слова: фразеология, Василь Стефаник, перевод, адекватность.

Maria Shcherbak. Vasyl Stefanyk's phraseology as translation and translatology object (on the material of Russian translations). In the article the author has studied V. Stefanyk's phraseology in the translatology aspect. It is stressed that it cannot be analysed by mechanical breaking separately from the artistic level of the authors thinking. For effective estimation of this or that way of rendering phrasological units of the original one should keep in mind not only literary and language aspects but also cultural ones. When translating, an optimum method is the method of bilingual oppositions that are based on subject-logical meaning of the unit, imagination, functional and emotive connotation taking into account individual and author's modifications and transformations.

Keywords: phraseology, V. Stefanyk, translation, faithfulness.